

Slovenski jezik in diskurz – izpitna vprašanja in odgovori (2006/2007)

1) Opredelite pojma **besedilo** in **diskurz**.

Besedilo je komunikacijska pojavitev, ki izpolnjuje sedem kriterijev besedilnosti po Beaugrandu in Dresslerju – kohezijo, koherenco, sprejemljivost, situacijskost, namernost, informativnost in medbesedilnost.

Diskurz je pisna in ustna komunikacija v celoti v nekem času, prostoru in jeziku.

2) Definirajte **jezikovne funkcije** po R. Jakobsonu in jih ponazorite s primeri besedil, v katerih je posamezna funkcija dominantna.

- **Fatična jezikovna funkcija** vzpostavi kod komunikacije in nato preverja, če je kod vzpostavljen. („Halo, me slišite?“)
- **Emotivna jezikovna funkcija** izraža tvorčev odnos do sporočila in drugih okoliščin besedila. („Pst!“ je zavpila.)
- **Konativna jezikovna funkcija** skuša vplivati na naslovnika. („Pij!“)
- **Referencialna jezikovna funkcija** poimenuje zunajjezikovno stvarnost – pojave, predmete in vse, kar nas obkroža. (To je miza.)
- **Metajezikovna jezikovna funkcija** je kod komunikacije, s katerim vzpostavimo stik. („Ne razumem vas – kaj mislite s tem?“)
- **Poetična jezikovna funkcija** je sporočilo, usmerjenost sporočila k samemu sebi.

3) Naštejte in na kratko definirajte **kriterije besedilnosti** po Beaugrandu in Dresslerju.

4) Podrobneje opredelite posamezni kriterij besedilnosti po Beaugrandu in Dresslerju.

- **Kohezija** je način, kako so sestavine površinskega besedila (torej besede, ki jih dejansko vidimo in slišimo) znotraj niza med seboj povezane. Druga od druge so odvisne v skladu s slovničnimi oblikami in konvencijami, zato kohezija temelji na slovničnih odvisnostih, ki so v površinskem besedilu glavni signali za razbiranje pomenov in jezikovnih rab. Površinska povezanost besedila sicer sama ne odloča o smislu besedila – da bi komunikacija postala učinkovita, je potrebna še interakcija med kohezijo in ostalimi kriteriji besedilnosti.
- **Koherenca** so načini, na katere so komponente besedilnega sveta (ki je prepletanje pojmov in relacij, na katerem temelji površinsko besedilo) medsebojno dostopne in relevantne. Pojem je prepletanje védenja, ki se jo da z večjo ali manjšo enotnostjo in stalnostjo aktivirati in priklicati v zavest, relacije pa so vezi med pojmi, ki v besedilnem svetu nastopajo skupaj. Včasih relacije niso eksplicitno navedene, kar pomeni, da niso aktivirane neposredno prek izrazov na površini. V tem primeru uporabnik jezika sam doda toliko relacij, da besedilo postane smiselno.
- **Sprejemljivost** je pripravljenost prejemnika, da v danem nizu pojavitev vidi kohezivno in koherentno besedilo, ki je zanj koristno in relevantno (npr. za pridobivanje nekega védenja). Kriterij sprejemljivosti oz. ta pripravljenost je torej odvisna od tipa besedila, socialnega ali kulturnega okolja in zaželenosti ciljev besedila.
- **Situacijskost** so dejavniki, ki napravijo besedilo glede na komunikacijsko situacijo (ki določa smisel in rabo besedila) relevantno do te mere, da se ne pojavi večpomenskost. Prejemnik bo v določeni situaciji tako v besedilo vpletel tudi lastno védenje, prepričanje in cilje, zato da besedilo v določeni situaciji pravilno razume.

Čibej, J. Slovenski jezik in diskurz – vprašanja in odgovori

- **Namernost** je kriterij, ki se nanaša na hotenje tvorca besedila, da ponujeno jezikovno gradivo predstavlja koherentno in kohezivno besedilo, ki bo služilo za uresničitev tvorčevih namer ali za doseg cilja, ki je določen v nekem načrtu. Če se kohezija in koherenca namerno ne upoštevata, se sporazumevanje med udeležencema v komunikaciji upočasni ali pa ni uspešno.
- **Informativnost** je količina (ne)pričakovanosti ali (ne)znanosti predstavljenih sestavin besedila za prejemnika. Informativnost je povezana predvsem z vsebino besedila, vendar ni nujno (npr. v poeziji se lahko informativnost nanaša na nenavaden, nepričakovan vrstni red besed). Besedilo z višjo stopnjo informativnosti je zanimivejše, vendar če želi ohraniti uspešno komunikacijo, ne sme ovirati koherence. Po drugi strani pa nizka informativnost povzroča monotonost.
- **Medbesedilnost** pomeni odvisnost tvorjenja oz. sprejemanja besedil od seznanjenosti udeležencev v komunikaciji z drugimi, že obstoječimi besedili. Ta kriterij je odločilen za razvoj besedilnih tipov. Pri nekaterih besedilih je opiranje na predhodno besedilo zelo pomembno (npr. pri kritikah, kjer se pričakuje, da je tudi prejemnik seznanjen z besedilom, ki ga ocenjuje kritika).

5) Opredelite tri urejevalna načela besedilnega sporazumevanja.

- **Učinkovitost** besedila je odvisna od truda in naprežanja udeležencev v komunikaciji pri uporabi besedila.
- **Efektivnost** je odvisna od tega, ali besedilo napravi močan vtis in ustvarja ugodne razmere za doseg svojega cilja.
- **Ustreznost** besedila izhaja iz usklajenosti med situacijskim kontekstom in načinom, kako so kriteriji besedilnosti dejansko upoštevani.

6) Opredelite pojem **govorno dejanje**.

Govorno dejanje je dejanje, ki ga naredi bodisi intencionalno bodisi konvencionalno izrekanje nekega besedila.

7) Opredelite pojem **koreferenca**.

Koreferenca je odnos, pri katerem različni površinski izrazi aktivirajo isto entiteto (ali konfiguracijo entitet) besedilnega sveta. Za vzpostavljanje koreferenčnega razmerja je značilna uporaba kohezivnih sredstev, ki površinsko besedilo skrajšajo ali poenostavijo. (npr. zaobljike, elipsa, parafraza ...)

8) Opredelite pojem **referenčna točka**.

Referenčna točka povezuje besede, ki površinsko spadajo v isto kategorijo. Sami pa določimo, katera beseda se navezuje na katero, pri tem pa izberemo najbolj verjetno in glede na kontekst najbolj logično kombinacijo.

9) Pojasnite temeljne načine **vzpostavljanja referenčnosti** v besedilu.

Referenčnost v besedilu vzpostavimo, če so v besedilu vsebovana kohezivna sredstva – ponovna pojavitev (že prej uporabljeni element se ponovno pojavi), delna ponovna pojavitev (uporaba enakega besednega gradiva, vendar s spremembo v besednih vrstah – voda => vodni), paralelizem (iste skladišne strukture, napolnjene z različnimi izrazi – delamo => kupujemo), zaobljike (npr.

zaimki – ga, je, jo itd.), elipsa (ponovitev strukture in vsebine, pri čemer so nekateri površinski elementi izpuščeni – Rad imam temno čokolado, še raje pa belo [čokolado].) itd.

10) Opredelite naravo **deiktivnih jezikovnih znakov**.

Deiktiki spadajo med zaobljike (npr. kazalni zaimki – ta, to, tega, tole, ti itd.) in navadno označujejo situacijo v prostoru in času (npr. če rečemo 'tole', to naredimo, ker kažemo na predmet v prostoru in času, ki ga vidijo tudi drugi), lahko pa tudi nadomeščajo bolj določeno, vsebino aktivirajočo besedo.

11) Opredelite pojem **zaobljika** in ga pojasnite s primerom.

Zaobljike so kohezivna sredstva, ki površinsko besedilo skrajšajo ali poenostavijo, čeprav pride pri tem do določene izgube preciznosti. To so ekonomične, kratke besede brez posebne lastne vsebine, ki lahko v površinskem besedilu nadomeščajo bolj določene, vsebino aktivirajoče izraze. Najbolj znane zaobljike so zaimki, ki nadomeščajo samostalnice ali samostalniške besedne zveze, s katerimi koreferirajo (imajo skupen element, na katerega se nanašajo). Npr. 'Srečal sem Majo. Čeprav je ne maram, sem govoril z njo.'

12) Opredelite pojem **elipsa** in ga pojasnite s primerom.

Elipsa je kohezivno sredstvo, ki ponovi strukturo in vsebino, pri čemer pa izpusti nekatere površinske elemente. S tem prispeva k zgoščevanju in učinkovitosti. (Npr. Rad jem temno čokolado, še raje pa belo [čokolado].)

13) Opredelite pojem **paralelizem** in ga pojasnite s primerom.

Paralelizem je kohezivno sredstvo, ki ponovi površinsko skladiščno strukturo, ki pa je napolnjena z drugačnimi izrazi. (npr. zato da bi izboljšali, zato da bi preverili ...)

14) Opredelite pojem **členitev po aktualnosti** in ga pojasnite s primeri.

Členitev po aktualnosti ustvari vrstni red izrazov v stavku glede na pomembnost oz. novost nekega elementa. Zelo informativni elementi praviloma stojijo na koncu delnega stavka, manj informativni pa na začetku delnega stavka. V slovenščini bogat sklonski sistem omogoča besednemu redu, da bolj sledi členitvi po aktualnosti in izrazi razlike v informativnosti med izrazi.

Npr. Leta 1974 sem kupil svoj prvi avto. Bilo je leta 1974, ko sem kupil svoj prvi avto.

15) Opredelite pojem **junkcija** in ga pojasnite s primerom.

Junkcija je jasno sredstvo za signaliziranje odnosov med dogodki in situacijami. Je odnos med sosednjimi stavčnimi enotami v besedilu, ki se vzpostavlja na ozadju govornikovih izkušenj oz. védenja o svetu. Lahko je impliciten (prepuščen interpretaciji) ali pa podrobneje izražen s konektorji.

Ločimo:

- konjunkcijo (povezovanje enot z enakim statusom – in, pa ... - Opravil sem pisni izpit in odšel na kosilo.),
- disjunkcijo (povezovanje enot z alternativnim statusom – ali-ali, oziroma, ali ... - Ali boš tiho ali boš šel ven?!),
- kontrajunkcijo (povezovanje enot z enakim statusom, ki pa so v besedilnem svetu videti

nezdružljive – npr. vzrok in nepričakovan učinek – a, toda, ... - Učil sem se, a nisem opravil izpita.)

- in subordinacijo (povezuje enote, pri katerih je status ene odvisen od statusa druge – npr. vzrok-posledica – ker, saj, kajti, medtem ko ... - Bil je presenečen, ker je opravil izpit.)

16) Opreделите pojem **koneksija** in ga pojasnite s primerom.

Koneksija je vzpostavitev logičnega vzročno-posledičnega odnosa med stavčnimi enotami brez eksplicitnih jezikovnih sredstev, samo z lastnimi izkušnjami. (Npr. Lipe ne vidim. Lipi se približujem. Lipo vidim.)

17) Opreделите pojem **besedilni svet**.

Besedilni svet je konfiguracija oz. preplet pojmov in relacij, ki služi kot podlaga za nastanek površinskega besedila. Ta podlaga se lahko ujema s splošno sprejeto verzijo 'dejanskega sveta', ki jo ima neka družba za veljavno, lahko pa tudi ne. Besedilni svet ne vsebuje je smisla izrazov površinskega besedila, temveč tudi védenje in izkušnje, ki jih sam doda udeleženec v komunikaciji.

18) Kaj je **inferiranje**?

Inferiranje je dodajanje lastnih izkušenj in lastnega znanja besedilnemu svetu z namenom, da bi besedilni svet povezali oz. dodali tiste relacije, ki niso eksplicitno izražene ali pa so prepuščene interpretaciji.

19) Opreделите **Griceove konverzacijske maksime**.

Griceove konverzacijske maksime so strategije in smernice uspešne komunikacije. Če se ne držimo maksim, zlahka nastopi komunikacijski nesporazum.

- **maksima sodelovanja** – prispevek h komunikaciji naj bo oblikovan, kot to zahtevata trenutno sprejeti namen in naravnost pogovora, ki se ga udeležuješ;
- **maksima količine** – prispevek naj bo tako izčrpen (informativen), kot je potrebno;
- **maksima kakovosti** – prispevek naj ne trdi ničesar, kar imaš za neresnično ali za kar nimaš nimaš dokaza;
- **maksima relevantnosti** – prispevek naj bo relevanten in naj se navezuje na temo
- **maksima načina** – prispevek naj bo jasen v izražanju (namere v zvezi s tem, kar imaš povedati, naj bodo jasno izražene), naj se izogiba večpomenskosti, naj bo kratek in naj pazi na red.

20) Opreделите pojem **metabesedilni elementi**.

Metabesedilni elementi so jezikovni elementi, ki besedilo povezujejo in bralca vodijo skozenj. Prispevajo k organizaciji besedila in k odnosu do njega, ne dodajo pa nobenih novih informacij.

21) Opreделите **možne kriterije za določanje besedilnih vrst**.

To so npr. **funkcijska zvrstnost** (kjer ločimo npr. leposlovje, publicistiko, znanost ... - to je razdelitev glede na področje človeškega delovanja), **dolžina besedila**, **razčlenjenost** (razdeljenost na poglavja, podpoglavja, odstavke, uvod, jedro, zaključek – to označujejo tudi različne vrste pisave), **izbira besed** (katere vrste besed se pojavljajo in kako so stavki povezani v povedi), **sporočevalni postopki** (npr. pripovedovanje, opisovanje – načini, kako so teme obdelane in iz katerega zornega kota – gre za opisovanje časovnih, prostorskih, vzročnih razmerij?), **priložnostne**

lastnosti (vidni, slušni prenosnik; naslov; nejezikovna sredstva, kot so npr. risbe, grafi ...), **ton pisanja** (humor, ironija, žalost ... - razodevajo avtorjevo duševno stanje)

22) Opredelite pojem **stilistična ustreznost besedila**.

Besedilo je stilistično ustrežno, ko ustreza določeni obliki, ki je predpisana za določen tip besedila in ki se ujema z nekaterimi konvencijami.

23) Pojasnite razliko med **besedilnimi in jezikovnimi normami**.

Jezikovne norme so norme, ki se vzpostavljajo na podlagi podatka o celotni komunikaciji (npr. korpus). Za normo postavimo tisto, za kar ugotovimo, da je značilno za jezik (slovnica, besedišče). **Besedilne norme** so norme, ki nam povedo, kako v določenem jeziku izgleda določen tip besedila. V večini primerov niso napisane, vzpostavljene so skozi produkcijo besedila.

24) Pojasnite razliko med **umetnostnimi in neumetnostnimi besedili**.

Umetnostna besedila imajo globlji komunikacijski pomen in so ponavadi bolj obstojna. Pri njih je možna večja izbira iz zaloge jezikovnih sredstev. Pomembna je oblika, ki je določena s časom – tradicionalna ali moderna. Besedilni svet umetnostnega besedila je v sistematično alternativnem odnosu do sprejete verzije 'dejanskega sveta'.

Neumetnostna besedila imajo jasen zunanji pomen, njihov cilj in funkcija sta jasna. Večina neumetnostnih besedil po uporabi ni več aktualnih, zato so manj obstojna. Opisuje trenutno sprejet 'dejanski svet'.

25) Pojasnite temeljne razlike med **govorjenimi in pisnimi besedili**.

Govorjena besedila imajo možnost, da se vračajo k že povedanemu ('Glede tistega prej ...') in možnost ponavljanja ('Kako si že rekel?') ter preverjanja razumljivosti ('A štekaš?'). Lahko se pričakuje odziv poslušalcev in tvorec ima možnost popravljanja ('Oziroma ne ...'). Udeleženci so sočasno prisotni pri tvorbi besedila. Možna je uporaba parajezikovnih pomagal (kretnje ipd.).

Pisna besedila so izdvojena iz konteksta, so tiskana in brez parajezikovnih sredstev. Potrebna je večja organizacija besedila, treba je premisliti o učinkovitosti, naslovnih in njihovem predznanju, sprejemljivosti itd.

26) Kaj je **parafraza**?

Parafraza je kohezivno sredstvo, ki ponovno uporabi vsebino nekega elementa, vendar z novimi izrazi. (Povedano z drugimi besedami, pomen pa se ohrani).

27) Analizirajte besedilo po priloženih navodilih. (Ponavadi za iskanje kohezivnih sredstev v kakem članku.)